

Civilizația lecturii

Se duce vestea: de la tobă la linotip

de Lucian-Vasile Szabo

Nevoia de informații

Un exemplu impresionant de comunicare publică, fără să fie însă mediatică, este cel oferit de soldatul de la Marathon. A luptat alături de camarazi, pentru ca apoi să plece într-o cursă epuizantă de 42,195 km. A alergat cât a putut de repede, fără să se cruțe, deoarece știa că la Atena aștepta nerăbdătoare și temătoare o mulțime, formată în special din femei, copii și bătrâni. Acestora le-a dus alergătorul vestea (știrea) că grecii au învins. Pe când destinatarii se bucurau, soldatul se stingea epuizat, devenind unul dintre eroii necunoscuți decedați pe frontul comunicării. El va duce un mesaj oral, cum vor fi atâtea în decursul istoriei omenеști. Mesagerii, transmitători de mesaje, așa cum le spune și numele, nu au avut viață ușoară. Adesea, sarcina lor era de a memora mesajul și de a-l retransmite fidel la destinație. Memorarea era o practică înainte de inventarea scrisului, dar și după, deoarece scrisorile puteau deveni dovezi mult mai periculoase decât memoria unui sol. Dacă inițial deplasarea se făcea pe jos, abia de la domesticirea calului viteza în transmiterea de vești avea să crească¹.

Sistemul de mesaje, dezvoltat în forme rudimentare încă de la primele forme de organizare umană, se regăsea în semnele pe copaci sau pietre, din pietre sau bolovani lăsate de vânători în urmărirea prăzii, uneori devenind un cod elaborat și opere de artă, cum sunt unele desene rupestre. Mesagerul, în diverse ipostaze comunicaționale, poate fi regăsit în situații-cheie ale vieții cetății, de la gărzile de noapte, care, în mersul lor domol pe ulițe, anunță cu glas puternic și calm că e liniște și îi îndeamnă pe locuitori să doarmă mai departe, până la vestitorii din satele românești. Vestitul cu toba (sau cu goarna, în unele locuri, goarna fiind un instrument încă activ în cazărmi!) s-a practicat în satele din România mult după Al Doilea Război Mondial, în plin avânt al presei de mare tiraj, al radioului și televiziunii. Tobașarul sau gornistul, după ce transmiteau prin instrumentul deținut un semnal cunoscut, enunțau apoi cu voce tare diferitele informații mai ales de interes local.

Pași înainte de Gutenberg

Până la inventarea tiparului, petrecută în Europa la începutul secolului al XV-lea, reproducerea textelor se făcea prin copierea de mână de către scribi (în cancelariile princiare ori nobiliare) ori de călugări (în

mănăstiri). Procedura era anevoioasă, copiile fiind adevărate... unicate, căci nu semănau în totalitate cu originalul. Uneori apăreau greșeli de transcriere, în funcție de cum înțelegea scribul respectiv textul, apăreau interpolări (adăugiri față de original) sau erau operate omisiuni, în funcție de interesele copistului ori ale celui pe care îl slujea. Copiile se făceau relativ rar și nu erau destinate publicului larg, în cea mai mare parte analfabet, deci nu putem vorbi de comunicare în masă. De aceea, gestul lui Martin Luther de a-și afișa ideile scrise pe ușa catedralei din Wittenberg reprezintă un moment revoluționar în comunicare, mult mai mult decât începutul unei reforme religioase, fără îndoială de mare importanță și ea.

În faza de început, tiparul nu este strict legat de comunicarea în masă. Tehnica tipografică în Europa și apoi pe continentul american va avansa relativ mult până când vor apărea publicațiile, la început aleatoriu, ca foi volante. Vorbim de acele imprimate care, ulterior, vor fi recunoscute în filieră directă cu gazetele, reprezentând „strămoșii” presei moderne. La început vor fi tipărite cărți, dar și texte oficiale (anunțuri) și, evident, gazetele de mai târziu nu vor fi cu mult diferite. Însă punerea în funcțiune a unor utilaje care să reproducă texte și imagini într-un ritm crescut față de capacitatea de a le reproduce de mână, combinat cu punerea în circulație (în vânzare) a acestor tipărituri va fi primul pas spre cultura de masă, în care se va înscrie ulterior și comunicarea.

Cu inventarea tiparului este acreditat Johann Gutenberg, al cărui nume de familie era, de fapt, Gensfleisch. Alte opinii, minoritare, susțin că germanul doar a preluat și perfecționat tehnici deja funcționale în jurul lui. Probabil nu vom ști niciodată cu exactitate care este adevărul. Numele de Gutenberg a devenit însă un reper nu doar ca artizan care a pus la cale tiparul, ci și ca deschizător de drumuri în mass-media². Până la el, este important să amintim de formele artisanale de tipărire existente în ținuturile de răsărit ale lumii. Doi cercetători vor preciza: „În China și Japonia, tiparul era deja utilizat de mult timp, din secolul al VIII-lea, dacă nu chiar mai devreme, dar metoda folosită de obicei era cea cunoscută sub numele de «xilografie» - planșa de lemn sculptată servind la tipărirea unei singure pagini de text. Această metodă era potrivită pentru culturile care utilizează mii de caractere și nu un alfabet conținând între 20 și 30 de litere”³. Tehnica a permis celor din dinastia T'ang,

¹ Jean-Noël Jeanneney (1997), *O istorie a mijloacelor de comunicare*, Editura Institutul European, Iași, p. 18. Autorul descrie și câteva sisteme de comunicare puse la punct în lumea antică, extrem de ingenioase și de eficiente.

² Una dintre cele mai influente lucrări a secolului al XX-lea va fi *The Gutenberg Galaxy*, semnată de Marshall McLuhan, care pune în evidență tocmai această influență exercitată de Gutenberg.

³ Asa Briggs și Peter Burke, *Mass-media. O istorie socială*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 25.

înainte de anul 1000, să editeze chiar o gazetă oficială⁴. Teza întâietății chineze în domeniul tiparului este prezentă și la românul Nicolae Milescu Spătaru. Acesta a condus, în anul 1675, prima misiune diplomatică rusească în China. Va redacta un jurnal, cunoscut sub titlul de *Însemnarea călătoriei mele*. Într-adevăr, Nicolae Milescu a călătorit foarte mult, ceea ce reprezintă o performanță pentru timpul său. Peste tot s-a interesat de „starea gazetelor”. În jurnalul amintit, el va considera că europenii au învățat arta tiparului de la chinezi, tehnica lui fiind să aducă în Occident pe Marco Polo. Suntem mai degrabă într-un domeniu al legendelor, deși nu este exclus ca unele elemente să corespundă realității, deși nu pot fi certificate⁵.

Gutenberg, un nume generic?

Johann Gutenberg este creditat cu inventarea tiparului în Europa, mai precis la Strasbourg, în anul 1438⁶. Data nu este certă, însă rezultă din actele unui proces care a avut loc în 1439, având ca obiect disputele create în grupul constituit tocmai pentru a pune la cale afacerea. Că a existat o sugestie venită din Orient, că Gutenberg a exploatat firava tradiție de reproducere de texte și imagini existentă în Europa, că e o invenție care îi aparține în realitate nu se poate stabili. Cert e că invenția sa a stârnit un mare interes. Un precursor al tiparului este considerat Laurens Janszoon, cunoscut sub numele de Costner. Despre el se spune că a confecționat litere din lemn, intenția lui fiind aceea de a realiza un alfabet pentru nepoți. Nu s-a oprit aici: „În jurul anului 1440, Costner a tipărit o carte de 8 pagini, conținând alfabetul și câteva rugăciuni, cunoscut sub numele de *Horarium*”⁷. Sunt litere mobile, dar imprimarea se va face pe principiul ștampilei. Tiparul va fi revendicat și în favoarea lui Prokop Waldvogel din Avignon, care ar fi realizat litere mobile din metal pe la 1440. Nu s-a păstrat însă niciun text tipărit de el⁸.

În ciuda intenției de a păstra secretul, pentru a exploata procedeul în sens comercial, tehnica lui Gutenberg se va răspândi destul de repede. Presa de tipărit va beneficia de îmbunătățiri, însă modelul pus în funcțiune de sau sub numele de Gutenberg va fi păstrat în datele esențiale. Alți cercetători sunt mai precauți, considerând: „Anul 1450 este data aproximativă a inventării în Europa, probabil de către Johann Gutenberg din Mainz – inspirat poate de presele pentru struguri din regiunea sa natală, zona Rinului – a unei mașini de tipărit care folosea caractere de tipar mobile”⁹.

De fapt, cele două date, 1438 și 1450, nu sunt contradictorii. În primă fază, metoda de tipărire folosită de germanul din Mainz refugiat la Strasbourg (pe atunci tot în Germania) era cea tabelară sau bloc. Pe

suprafețe de lemn sau de metal se realizau desenele ori se scriau textele ce urmau a fi reproduse. Acestea aveau dimensiunile unor icoane, erau confecționate în număr mare, ca și plachetele pe care credincioșii le aduceau din pelerinajele lor. Imaginile erau realizate în oglindă, pentru ca la imprimare să iasă fața așa cum o percepem noi. Tehnica de lucru în oglindă a devenit fundamentală, funcționând și în prezent în tipografia. Formele acestea de tipar erau prinse în presă (Gutenberg proiectase una și o comandase la un meșter fierar, adus ca martor în procesul pomenit mai sus). Erau date cu cerneală, iar deasupra se puneau coala de hârtie. Peste ea venea partea mobilă a preseii, aceasta fiind manevrată cu o manetă. Operațiunea de imprimare decurgea destul de greu, însă era un pas important față de copiatul cu mâna. Gabriel Thoveron descrie și el o presă de tipărit, una cu ax cu file: „O presă de lemn inspirată de cele ale viticultorilor renani (pe o masă orizontală, marmura, este așezată forma imprimată, în timp ce o a doua masă mobilă, platina, este plasată deasupra ei printr-un șurub cu pas mare)”¹⁰.

Prin 1448, meșterul tipograf era preocupat de o altă mare invenție: presa cu litere mobile. Într-o formă, numită șif, un fel de tavă cu margini solide, dar care puteau fi strânse sau slăbite cu niște șuruburi, se puneau acum zațul, adică rândurile de text, compus din litere metalice. Meșterul a realizat o procedură care i-a permis să toarne literele din metal moale, aliajul conținând în mare parte plumb, cu adăos de antimoniu și cositor. Compoziția are avantajul că, încălzită la 300 de grade C, devine lichidă și se poate prelucra. Au fost realizate matrițe pentru litere și au fost turnate mii din fiecare, într-un număr mai mare pentru cele uzitate des. Au fost puse în casete inscripționate. Fiecare literă avea o bază solidă din metal, o „talpă”, cum o numesc tipografii, fundament care asigura așezarea literelor în șif la aceeași înălțime. Treaba aceasta a fost făcută de zețar timp de 400 de ani, până după 1850, când au început să intre în tipografia linotipurile. Schimbarea era valabilă pentru texte, căci pentru titluri, care necesitau litere cu corp mai mare, munca zețarului a fost utilă în continuare până aproape de anul 2000, când era tipografiilor cu plumb va apune definitiv și în România.

⁴ Jean-Nöel Jeanneney, *op. cit.*, p. 21.

⁵ A se vedea și Dan Dumitrescu, *Prefață*, în Elisabeth Geck, *Gutenberg și arta tiparului*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 12.

⁶ Data e prezentă atât la Jean-Nöel Jeanneney (*op. cit.*, p. 20), cât și Elisabeth Geck (*op. cit.*, pp. 32-35).

⁷ Agnes Erich, *Istoria cărții de la semnele mnemotehnice la cartea electronică*, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2008, p. 55.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Asa Briggs și Peter Burke, *op. cit.*, p. 25.

¹⁰ Gabriel Thoveron, *Istoria mijloacelor de comunicare*, Editura Institutul European, Iași, 2003, p. 9.